

Creatori populari din România din a doua jumătate a secolului al XX-lea

Tereza MÓZES

Folk Artists of the Second Half of the 20th Century from Romania

-Abstract-

This paper presents memoir information about a number of folk artists who worked mainly in villages in the region of "Țara Crișurilor" in the second half of the 20th century. In addition to personal data (date of birth, family way of learning the craft etc.), the study shows extremely valuable information about how to practice these crafts (raw materials, tools, technical work, types of products manufactured, retail etc.) in this time interval.

Keywords: folk artists, Bihor County, "Țara Crișurilor", Romania

Olarul Miron Onica din Valea de Jos

S-a petrecut în anul 1949 într-o zi de sâmbătă la Pietroasa. Mă aflu cu familia în aceasta comună cu o așezare minunată, în concediul de vară. Dimineața am ieșit la piață, unde atenția mea a fost furată de niște vase roșii de ceramică, nesmălțuite încântător de frumoase prin forma și ornamentația lor. Olarul surprins de fascinația mea, m-a invitat să-l vizitez acasă în atelierul lui.

Așa s-a întâmplat, că după două zile, împreună cu un grup de vilegiatori, după un drum de 15 kilometri făcuți pe jos, ne-am îndreptat spre casa olarului Miron Onica din Valea de Jos. Olarul, născut în 1894, avea pe atunci 55 de ani. L-am găsit șezând lângă roata olarului, numită aici și rotilă, în plină activitate. Pentru a-mi satisface curiozitatea a luat un bulgăre de lut, un „boț, gata pregătit, l-a centrat pe mijlocul discului superior al roții și antrenând cu piciorul roata mare de jos, a pus în mișcare masa de lucru propriu-zisă (roata de sus). Servindu-se de cele două mâini și de niște ustensile foarte simple: piaptăn, țepuș, cârja, în câteva zeci de secunde a dat viața olului. Văzând uimirea mea a mai făcut tot atât de repede încă două ulcioare. Poate fiindcă pentru prima dată am fost martoră cum se însuflește „glia” din neîntință, acest eveniment a lăsat urme de neșters în conștiința mea. Atunci, de fapt s-a născut interesul meu pentru olărit, interesul pentru lutul maleabil de mare plasticitate, pentru prelucrarea argilei, pentru modelarea, ornamentarea vaselor. Acest interes s-a materializat peste câțiva ani în prima mea carte de amploare în domeniul etnografiei, în volumul „Ceramica populară din regiunea Crișana”.

Dar am mers mai departe. Atunci, acolo am vrut să pătrund în taina tehnicii de

modelare. Am vrut să sesizez (ceea ce mult mai târziu am înțeles) cum se poate înfăptui așa de repede, aproape fulgerător o plăsmuire uimitor de frumoasă. Mai târziu am aflat că arta modelării se află în mâinile olarului, acumulată prin ani lungi de experiență, prin chinurile perioadei de ucenicie.

Atunci, acolo am stat alături de olarul Miron Onica. L-am rugat să încetinească pe cât e posibil învârtirea rotilei, să se oprească pentru moment la diverse etape de lucru. Nu mă opresc la descrierea unor amănunte, la pregătirea discului, care va deveni ciurul olului, a tolciului, viitorul grumaz al ulciorului, la confecționarea „zărgălei”, a coadei, a țâței. Toate acestea se pregătesc din timp pentru 15-20 de oluri deodată și nu separat pentru fiecare vas, ceea ce ușurează pe de o parte procesul tehnologic de producție, pe de altă parte asigură pieselor confecționate timpul necesar pentru ca să nu se svânte.

Mă opresc doar la modelarea corpului olului, numit burta sau foalele olului.

Olarul după ce a centrat boțul pe rotilă – aceasta fiind învârtită de picioarele meșterului, mâinile fiind libere – cu ajutorul acestora a dat pământului formă de cilindru. Apoi sub mișcarea circulară permanentă a roții a creat în mijlocul lutului o cavitate, după care începea să umfle burta olului cu ajutorul piaptănului. În același timp pereții vasului care se aflau sub permanenta presiune a două forțe de direcție opuse se subțiau. A urmat apoi potrivirea tolciului la pânțele vasului, modelarea capului olului, numit gurgoi, profilarea grumazului, introducerea zărgălăiilor, mai apoi a discului și ciuruirea acestuia. Toate în câteva secunde. Înainte de a tăia cu un fir vasul de pe discul superior a rotilei, olarul și-a umezit degetul cu vopsea neagră și învârtind rotila a tras cu degetul o linie sinusoidală. Vasul șubred, fragil a fost ridicat de olar în aparență cu ușurință și așezat pentru svântare pe o poliță. Ne minunam cu toții. Olarul Miron Onica ne-a readus la realitate povestind că până a ajuns botul de lut pe rotilă e cale lungă. Ne-a povestit despre exploatarea, transportul acasă a argilei, prelucrarea lutului, după modelare mai urmează uscarea, ornamentarea, coacerea în cuptor, eventual smălțuirea, o a doua ardere, depozitarea, transportul la piață, desfacerea.

Ținând în mână un ulcior mă întrebam dacă în bani se poate exprima, răsplăti strădania, truda, arta olarului creator.

Bursașiu Ilie Ocotitorul tradiției

Puține din ținuturile țării se pot mândri cu atâtea centre active de olărit ca Țara Crișurilor, unde cu câteva decenii în urmă zeci de meșteri practicauc acest meșteșug.

Pentru a crea o oarecare imagine mai clară, în anul 1966 am lansat o chemare către sfaturile populare raionale cerând o evidență precisă. Atunci am aflat că în raza raionului Lunca Vașcăului activau 75 de olari imposabili: 35 la Leheceni, 16 la Lelești, 14 la Criștioru de Jos, 6 olari la Săliște de Vașcău, 3 la Cărpinet, unu la Valea Neagră de Jos. Un număr considerabil pentru anul 1966. Pe marea majoritate a olarilor i-am cunoscut vizitându-i în atelierele lor, întâlnindu-i cu ocazia expozițiilor de artă populară, la consfătuiri ale creatorilor

populari, precum și cu ocazia achiziționării unor vase de ceramică pentru muzeu.

Totuși pe unii dintre ei i-am întâlnit mai des, fie pentru că erau informatori deosebiți, fie pentru faptul că le-am apreciat mai mult talentul.

Bursașiu Ilie din Săliște de Vașcău, comuna Criștioru de Jos m-a impresionat prin respectul lui față de tradiție. Născut în anul 1898, în anii 1960 părea deja un om în vârstă. Munca grea a exploatării, transportului și prelucrării lutului și-a lăsat amprenta. Era scund de statură, totuși prin privirea inteligentă, pătrunzătoare, prin poziția fermă, hotărâtă, prin vorbele sfătoase te impresiona.

Bursașiu Ilie nu făcea decât vase nesmălțuite. Acestea, asemănător vaselor de Cucuteni, s-au impus prin tricromie. Fondul roșu al olurilor a fost ornamentat cu vrâste, buline, motive decorative, mai mult geometrice, realizate cu humă naturală în culorile alb și negru. Cu o măiestrie deosebită folosea procedeul de tradiție veche, aplicarea pe roată a unor linii sinusoidale cu ajutorul degetelui înmuiat în vopsea neagră, denumit aici „cu gegetul”. Obținea efecte deosebite încadrând acestea între vrâste albe și roșii de o altă nuanță ca fondul vasului. Cu mare abilitate aplica un motiv mai rar întâlnit. Două loburi hașurate așezate simetric, întregite prin doi cârcei încovoiați în formă de spirală. Acestora în general li se ziceau „cu ochiuri”, (poate cândva se referea la deochiere), la Cărpinet erau denumite „cu desagii”, iar Bursașiu Ilie le spunea „cu roate și pițiguș”. Acest motiv de veche origine a păstrat forma, dar, din păcate, nu și conținutul.

Artizan de seamă, Bursașiu Ilie cunoștea toate dedesubturile meșteșugului și toată măiestria breslei. De la dânsul am aflat că fundul cel de deasupra a rotilei – expus mai mult umezelii - e bine să fie executat din lemn de măr, sau de nuc, iar cel de jos din lemn de fag. Fundul de la rotilă, zis și „corâng”, azi se învîrte pe un vârf de cui ascuțit. Într-un trecut nu prea îndepărtat se folosea măsca de cal, care era mai rezistentă ca oțelul.

Tot de la dânsul am aflat, că pe vremuri, înainte de dezvoltarea deosebită a mineritului pe acelea meleaguri la Săliște de Vașcău, au activat 50-60 de olari, care pe lângă târgul de la Beiuș și de la Vașcău, își desfășeau marfa cu căruțe încărcate cu vase pe drumuri lungi. Treceau prin Salonta, Chișinău Criș, Socodor până dincolo de granița maghiară la Jula, Bekescsaba etc. După două-trei săptămâni se întorceau cu cele trebuincioase pentru iarnă. Povestea, deasemenea, că pe vremea exploatării aurului se făceau olcuțe mici cu gura rotundă. În acestea - după spusele bătrânilor - dar s-ar putea să fie numai o legendă - s-a turnat aur. După ce s-a întărit metalul, vasele erau sparte. Și azi se fac multe olcuțe. Acestea sunt cerute la înmormântare. Se obișnuiește să se așeze și treizeci de ulcioare mărunte pe un mormânt.

Soția olarului, nana Floare, care îl ajuta la decorarea vaselor, dar și la pregătirea lutului, la mezdrit, la cărat la cuptor, nu era mai puțin comunicativă. Ea mi-a relatat că izvoarele fiind departe de câmp, fetele duceau apa cu câte trei rânduri de ulcioare. Olurile erau legate cu o ștergură, puneau câte trei pe spate, două în față și câte unul în mână

Bursașiu Ilie la vremea respectivă lucra ajutat de fiul său Bursașiu Ioan miner, dar care se pregătea să preia ștafeta după intrarea lui în pensie.

Vasele nesmălțuite de la Săliște de Vașcău atât olurile de toate dimensiunile, hârboaicele, oale folosite pentru păstrarea magiunului, oale mari cu două cozi utilizate la nunți și pomeni sunt căutate și astăzi. Ele se impun prin calitatea lutului de un roșu aprins, prin frumusețea formei, armonia proporției și originalitatea decorului.

Faur Teodor cel mai ilustru olar din țară

Cu Faur Teodor am făcut cunoștință din întâmplare. În 1955 am făcut cercetări în raionul Gurahonț, care pe atunci aparținea regiunii Crișana. Era perioada organizării primei expoziții de artă populară națională, mă interesam de meșteri olari din împrejurimi. Directorul căminului cultural m-a îndreptat spre comuna Bârsa. Așa am ajuns în atelierul olarului Faur Teodor. L-am găsit chiar modelând la roata olarului. Dânsul nu s-a lăsat deranjat, învârtea în continuare cu piciorul discul de jos al rotilei, sub mână sa creștea, se transforma lutul, lua ființă olul. Roata se învârtea, el se oprea câte un moment. Mângâia, cu vârful degetelui mic îndrepta cu multă afecțiune grumazul vasului și nu-și lua ochii de pe vas, doar când îl considera gata finisat.

Urmărind omul pierdut în muncă, fără să dea importanță la ce se petrecea în jur, mi-am dat seamă că stau în față cu un artist adevărat. Vizitându-l pe olarul Faur Teodor deseori mi se repeta acest sentiment. Faur era un îndrăgit al meseriei și mie îmi făcea o deosebit de mare plăcere să-l urmăresc lucrând la roată. M-am străduit să rămân neobservată, să nu-l deranjez. Stăteam înmărmurită admiram artistul pierdut în actul creației, dar și linia sveltă, elegantă a vasului, forma alungită a grumazului, care îmi amintea de gâtul alungit al sculpturii Nefertiti al lui Thutmes.

Evident că prima mea idee era să trimit vase din partea olarului la expoziția republicană. Dar n-am sosit la momentul potrivit. Olarul nu avea vase gata terminate. Eu însă nu vroiam să plec cu mâna goală. După multă insistență am găsit un ulcior pe lavița de apă, care era nițel scobit la fund. Este știut că olarii păstrează pentru uz personal vase cu cusur. Negăsind altul mai potrivit m-am întors cu aceasta și cu promisiunea că va trimite altul mai potrivit. Ceea ce nu s-a întâmplat.

Au trecut săptămânile. Într-o bună zi, mi-a telefonat Faur Teodor întrebându-mă oare de ce este chemat la București. Mare i-a fost surpriza când a aflat, că ulciorul în cauză i-a adus premiul I la „Expoziția Republicană”.

De atunci încolo Faur Teodor a fost prezent și premiat la toate expozițiile de artă populară. A participat la numeroase expoziții internaționale. Era un maestru recunoscut pe plan național. Vasele lui au ajuns la toate muzeele din țară, precum și la cele din străinătate.

Eu i-am rămas un susținător însuflețit și un vizitator statornic – l-am vizitat deseori împreună cu soțul meu și de câte ori l-am urmărit lucrând am simțit aceeași încântare ca și cu prima ocazie.

Faur Teodor a lucrat ani de-a rândul cu tatăl lui, de la care și-a însușit meseria. Dânsul,

la rândul său, a insistat să-i dezvolte aptitudinile fiului său

După moartea prematură a maestrului, un timp, fiul a continuat să muncească, ba mai mult a încercat chiar să transmită cunoștințele sale unui grup de tineri în cadrul secției externe a Școlii Populare de Artă din Arad. Trebuie însă să mărturisesc, că fiul niciodată nu a ajuns la performanțele tatălui său.

Faur Teodor a murit în anul 1972. Cu dânsul se încheie o pagină însemnată din istoria unui centru de olărit vestit din țară. Începând cu anul 1999, din inițiativa cercetătorului etnograf, prof. univ. dr. Ioan Godea, s-au făcut demersuri și încercări promițătoare pentru reînvierea olăritului la Bîrsa.

Toma Marina cu locuință preschimbată în muzeu

Cu Toma Marina am făcut cunoștință cu trei decenii în urmă. Pe atunci toată lumea îi spunea Nana Marina. Umblam pe teren cu etnografa Elena Secoșan în zona Crișului Negru, când aceasta mi-a propus să o vizităm la Pietroasa pe nana Marina. Ea o cunoștea din perioada unor cercetări mai vechi. Am schimbat ruta și ne-am îndreptat spre adresa dorită. Atunci am fost pentru prima dată în casa lui nana Marina, unde m-am întors cu mare plăcere în repetate rânduri

Nana Marina s-a născut în anul 1901. Când am cunoscut-o avea peste 70 de ani. Nu vedea bine și nu am mai avut ocazia să o văd lucrând, alegând, brodat. Totuși când am intrat în casa ei, când am văzut-o îngrijit, distinct îmbrăcată, mi-am dat seama, că este o ființă aleasă, delicată, nobilă. Locuința ei și nu numai camera curată, arăta ca un muzeu de etnografie. Fie că era zi de lucru ori de sărbătoare, ea era îmbrăcată în port popular. Și mai mult, tot ce s-a găsit în casă, toate țeșăturile, cusăturile, toate piesele de port erau făcute de dânsa.

Nana Marina – dacă-i privesc fotografiile mi se pare că a fost de statură mică. Atunci însă nu am sesizat acest lucru. În amintirea mea ea apare ca o femeie mândră, demnă, destoinică, sigură pe sine.

Am văzut-o în port obișnuit de fiecare zi, am văzut-o mergând la biserică. Totdeauna era îmbrăcată cu grijă. Umbla în cămașă lungă, cu mâneci prinse din gât, de veche tradiție, piesă de port tradițional care cu greu se mai putea găsi în comună. Cămașa, la piept, de-a lungul mânecii, pe manșetă era lucrată pe fir, în tehnica de rară frumusețe și veche a „scăfăturii”, deci pe muchia cutelor cu motivul „coarnele berbecului”, în negru.

Materia de bază a cămășii, cânepa, pe vremuri a fost de asemenea cultivată și prelucrată de nana Marina, nevedită cu misir în amestec cu bumbac – albită ca rouă. Singură a țesut-o, croit-o, brodat-o cu fitău. Însuși croiul era tradițional, tăiat în linii drepte, fără pierdere de material. Umbla în costume brodate cu fitău alb sau negru, nicio dată colorat, însă în lada de zestre mai păstra costumele purtate în tinerețe cusute multicolor, de o rară frumusețe.

Pieptănătura ei era de asemenea tradițională. Purta părul cu cărare la mijloc, sucit în

„cormi” peste urechi, după cum tradițională a fost și zadia purtată „de păr” din lână neagră, având partea inferioară ornamentată prin alesături în tonalități verde-albastru, în a căror ornamentație predomina motivul „cârligul” și „prescura”. În picioare purta opinci.

Iarna ca și vara purta cojoc poienăresc (făcute la Poienii de Jos), cu fond alb ornamentat cu aplicații și cusături de piele precum și cu ciupi (pompoane de lână) realizate din bârcă de culoare verde. Pe cap purta năframă mare cu roituri legată sub bărbie. Am văzut-o mergând la biserică. Atunci peste capul legat cu năframă așeza lejer o „felegă” (ștergar) frumos aleasă, împăturită în patru. Brăiele țesute din lână, lungi și înguste lipseau din costumația ei, considerînd că nu se potrivesc cu statura ei. În schimb purta cu eleganță mărgelile specifice Văii Crișului Negru, așa-zise mărgelile „cu ochi”, mărgelile mozaicate, de Murano, de factură venețiană. În lada de zestre mai păstra frumoasele zgărduțe multicolore purtate în tinerețe. Sumanul cu fond alb, executat de sumănari locali era ornamentat prin suprapunerea a 5-6 straturi de postav de diferite culori, zimțuite la margine și prinse cu o cusătură foarte fină.

În locuință, toate piesele de mobilier erau așezate la locul lor tradițional: patul, masa, lavița, scaunele frumos sculptate, talgerele și icoanele pe perete înconjurate de șterguri alese și brodate. Patul cu frumoasele perne alese, ca și ruda de peste pat unde se înșira toată avuția, bogăția de țesături de casă era punctul cel mai atractiv din casă.

M-am simțit bine în această locuință, în casa nanei Marina, unde deseori m-am reîntors, unde prin discuțiile purtate cu dânsa, prin dragostea ei față de arta populară, prin atașamentul ei pentru valorile tradiționale, am pătruns și mai mult în tainele artei populare.

Cservid Pal

Pescarul

Acum când încerc să evoc figura pescarului Cservid Pal, două impresii de călătorie mi se ivesc în amintire.

Una din aceste amintiri apare într-un trecut mai îndepărtat. De aceea mă voi bizui pe însemnările mele de teren. Era 30 septembrie al anului 1968 - citesc din notițe. În ajunul zilei m-am deplasat la Galoșpetreu pentru ca, în zorii zilei împreună cu pescarul Cservid Pal să putem porni la drum. Pescarul atunci avea 62 de ani. El era originar dintr-o veche familie de pescari, dar întrucât zonele de baltă din Valea Erului s-au restrâns considerabil, acestea nu-i mai puteau asigura traiul, el activa acum ca și păzitor al vânatului.

În curând am ajuns la albia Erului, care era năpădită de o vegetație bogată de baltă. Pe unde priveai vedeai câmpii întinse de stuf, rogoz, papuriș. Ne-am urcat într-o luntre legată de mal, pe care pescarul, în graiul local, o numea barcă. Am vâslit un timp aproape de mal, apoi ne-am îndreptat spre gardurile întinse de stuf până am ajuns la prima leasă cu capcană reniformă, numită vârșă. Aici ne-am oprit, ca să golim vârșa de prada de noapte. Pescarul a fixat plasa de cânepă cu gura susținută de un cerc de salcie, prinsă de o coadă lungă în vârșă și a scos o mulțime de pești pe care i-a azvârlit într-un coș mare de nuielă așezat pe fundul

luntrei. Acțiunea a repetat-o până a golit toate capcanele de pe leasă. Apoi, mergând tot alături de gard ne-am îndreptat la leasa următoare. În timp ce am vizitat toate leasele – și le-am golit pe toate – pescarul Cservid Pal continua să povestească istoria pescuitului din acele locuri.

Pe vremuri, tatăl pescarului împreună cu alți cinci colegi de breaslă au arendat tot teritoriul. Zilnic prindeau zece-cincisprezece chintale de pești, pe care pe loc le predau comercianților, care îi și valorificau imediat.

În anii 1924-1925 a fost indiguită Crasna. Atunci practic a încetat pescuitul. Numai în timp de inundație se putea pescui mai bine. Cu toate acestea în unele locuri apa mai atingea adâncimea de trei metri. În 1966 s-a început îndiguirea Erului. De atunci se tot micșorează locul unde se mai pot întinde gardurile de stuf, unde se pot așeza lese, vârșe pentru a aduna peștii din vârșe. Între timp, noi goleam capcanele și ne pregăteam să ne întoarcem acasă cu prada. S-au adunat diverse feluri de pești: știucă, crap, lin, somn și bine înțeles foarte mulți țipari. Înainte sortimentul de pești era mult mai variat – a adăugat cu tristețe pescarul nostru – din păcate, nu după multă vreme și acestea vor dispărea. Pescuitul din Valea Erului devenind de domeniul trecutului.

Din gardurile de stuf, ca și din vârșe prea puțin se vedea deasupra apei. Din acest motiv pescarul m-a invitat ca să-mi demonstreze pe viu tehnica lor de pregătire. Așa a avut loc cea de-a doua întâlnire a mea cu pescarul.

De data aceasta m-a așteptat în fața șopronului. Legarea stufului în gard și pregătirea leșelor, de fapt este o activitate de iarnă. Acum era toamna târziu. Legarea era un lucru efectuat de bărbați. La aceasta luau parte atâți bărbați câte legături urma să aibă gardul. Bărbații erau așezați pe scaune trepiede. Au prins în mână câte două fire de stuf tăiate cu cosorul (unul tăiat drept, altul cu vârful ascuțit), au semnat distanța obligatorie de un „șuc” (32 de cm), apoi cu ajutorul unor ace tăiate din nuia au început să impletească rogojina. După terminarea acestuia ne-a demonstrat cum se întinde și se așează aceasta pe ramă de stejar în vederea realizării vârșei reniforme.

În timp ce lucra, povestea, reînsuflețind cu multă nostalgie vremurile trecute pentru totdeauna. Cservid era un bun povestitor. În urma vorbelor sale s-au întins bălțile. Au crescut apele, brațele și albiile Erului s-au umplut cu apă. Au reînviat câmpiile întinse acoperite cu vegetație de baltă, s-au înmulțit trestipurile, păpurișurile, rogozurile. Totul s-a umplut de viață. Stuful înalt de patru metri era tăiat (iarna pe gheață), cules, transportat acasă cu sania, legat în snopi și așezat într-o claie de formă conică. A povestit despre diversele metode de pescuit în baltă, unde apa ajunge la diverse înălțimi: cu mână goală, cu harpoane, cu capcane din stuf, nuiete și rogoz, cu plase etc., cât și despre pescuitul de iarnă tăind copcă în gheață. Peștii de toate felurile erau valorificați pe loc, dar erau comercializați și la mare distanță, ducând faima acestui ținut, renumit, de altfel, și prin vestitele pivnițe de vin din zonă.

După trecerea mai multor ani am revenit la Galoșpetreu. Nici urma de viață în balta mlăștinoasă. Nu am mai regăsit paradisul păsărilor, a dispărut cu desăvârșire. Lanuri de grâu se întindeau unde altădată înfloreau păpurișurile. Nu peste mult se stinge din viață și

generația, care pe baza amintirilor din copilărie mai pot evoca viața de altădată.

Nica Tănase Sumănar

Moșul Nica Tănase, ultimul și cel mai mare sumănar din Sârbești, era un renumit artist în meserie, arhicunoscut pe plan local, regional și național. Născut în anul 1902, asemănător celorlalți sumănari din Sârbești, în tot cursul vieții sale a făcut sumane. Lucrările sale au atins un nivel artistic atât de ridicat, încât au fost mult solicitate, ajungând la cele mai renumite muzee din țară și chiar peste hotare. A obținut numeroase premii internaționale.

Îl cunosc pe Nica Tănase de multe decenii. M-am întâlnit cu dânsul în numeroase rânduri, în incinta Muzeului Țării Crișurilor, la diverse expoziții, la consfătuiri cu creatorii populari și, bine înțeles, acasă la dânsul în atelierul lui. L-am iubit, l-am apreciat. Privirea lui iscoditoare, nițel ironică, stilul său sfătos, semeț inspira încredere, stimă. Lucrând, cusând șinoarele, șuitașurile negre pe postavul alb, mi-a relatat deseori despre vechimea, varietatea, frumusețea acestei piese de port.

Structura morfologică a acestor haine este de origine balcanică cu vizibile influențe orientale. Croiul sumanului este deosebit de simplu, păstrând până azi caracterul arhaic, prin elemente morfologice drepte. Ornamentarea sumanelor a început abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, ajungând la mare înflorire între cele două războaie mondiale, când a devenit bogată și variată. Câmpurile ornamentale sunt dispuse pe guler, pe piept, pe berțile aripilor și ale buzunarelor, la locul de îmbinare și pe ranțurile clinilor, pe pumnarii mânecilor, pe tivitura de jur împrejurul sumanelor.

Mai târziu însă, în urma pătrunderii în viața satelor a materialelor industriale, precum și a produselor, veșmintelor din industrie, portul sumanelor a decăzut. Așa s-a întâmplat, că față de situația din primele două decenii ale secolului al XX-lea, când majoritatea bărbaților din comună – pe lângă munca agricolă destul de slab productivă – se ocupau cu sumănăritul, ca în anii 1940 numărul sumănarilor să scadă, ajungând să mai activeze abia douăzeci de sumănari.

Vorbind de sumănărit în raza regiunii Crișana trebuie să remarcăm o împrejurare deosebită creată în zonă. Aici, marea majoritate a sumanelor sunt confecționate de meșterii satului specializați în sumănărit, la Sârbești, localitate atestată încă din anul 1600, sub numele de Foltești, ei deserveau nu numai deșiruirea Beiușului, dar și satele și comunele din Valea Crișului Alb. În toate celelalte localități, în Valea Crișului Negru la nord și la vest de Vașcău, în Valea Crișului Repede, în Valea Barcăului, necesarul de sumane era satisfăcut de femei îndemânate, meșterite de sumane. În aceste locuri fiecare comună avea săboița ei, care crea sumane după gustul și cerințele locului.

Deosebirea între aceste două sumane, în aparență asemănătoare, era foarte mare, mai ales în privința decorățiunii. Sumanele „de Sârbești”, erau ornamentate cu găietane negre, simple sau complexe, aplicate în variate forme, numite „julufi”, „părușene”, sau „stric”,

combinat cu aplicații de postav de diferite culori. Ornamentația celorlalte sumane rezultă din decuparea și suprapunerea a 2-3 straturi de postav colorat. Motivele ornamentale cele mai des folosite fiind „coarnele berbecului” și „cârligul”. Pentru a scoate și mai mult în evidență această diferență atunci când am organizat expoziția de bază a secției, sumanele aparținând celor două tipuri, le am expus față în față în două rânduri, în aceeași sală.

Nica Tănase cunoștea bine toate dedesubturile meseriei și interpreta cu plăcere caracteristicile și diferențierile care se iveau prin comparație. Dânsul mi-a atras atenția nu numai asupra deosebirilor de mai sus, dar și asupra deosebirilor privind tehnicile de cusături, diferențieri ivite între grupuri de sate și în urma deosebirilor de sex, vârstă, stare socială.

Sumănarii lucrează mai ales iarna. Dimia bătută la puiă, este adusă de cel care comandă sumanul. Nica Tănase mi-a relatat că atunci când nu a avut destule comenzi, atunci a lucrat cu material propriu, realizând stocuri, pe care le-a valorificat pe piețe. Iarna - asemănător olarilor - porneau la drumuri lungi de 2-3 săptămâni în satele și comunele de pe Valea Crișului Alb -- dar în loc de vase au pus în vânzare munca lor creatoare. Se angajau la câte o familie pentru 5-6 zile, timp în care confecționau sumane pentru toți membrii familiei. Bineînțeles în fiecare localitate după placul și stilul locului. După înțelegere lucrau pentru bani, dar mai ales pentru merinde și produse în natură (inclusiv cereale).

Nica Tănase nu a confecționat sumane numai din dimie țesută în gospodărie în patru ițe. La solicitare lucra cu și mai mare dragoste din aba, stofa albă de lână moale, mult mai ușoară, confecționată la fabrica din Cislădie. În ultimele două, trei decenii a vieții sale -- când hainele de inspirație populară au venit la modă -- multe cliențe din Oradea, București au solicitat să le execute sumane cu croiuri moderne, dar cu ornamentație în stil popular

După însemnările lui Moise Popovici, din anul 1914, din 79 de familii din Sârbești doar patru nu erau sumănari. După cercetările lui Tancred Bănățeanu efectuată în anul 1952 încă peste o sută de meșteri mai cunoșteau meșteșugul, dar îl practicau foarte puțini.

Nica Tănase a atins vârsta patriarhală de 94 de ani. Prin moartea lui se încheie un capitol remarcabil din istoria unei însemnate piese de port, a sumanului.

În vizită la Szilágyi Sándor și Méhész Gécz Sándor olari din Vadu Crișului

Acolo, unde râul Crișul Repede părăsește cheile săpate în stânca Munților Piatra Craiului, acolo se găsește așezarea Vadu Crișului. Datorită așezării geografice fericite a fost populată de la începutul evului mediu. Este amintită în numeroase documente. Prima dată apare în anul 1256 sub denumirea de Portus Crissy. Registrele de dijmă papală din 1332 o pomenesc ca târg -- sacerdos de villa Rev. În 1405 așezarea se ridică la rang de oraș -- villa seu oppidum, iar în 1484 devine vamă, una dintre stațiile de oprire importante ale transportului sării.

Calitatea lutului din Vadu Crișului în decursul istoriei a fost remarcată în repetate rânduri. Însemnări valoroase în acest sens găsim în reglementările urbariale din 1772, precum și în cele de mai târziu. Datorită faptului, că pământul -- respectiv agricultura și

viticultura – nu asigura un trai îndestulător, olăritul ca de altfel și vărăritul, a devenit izvor de trai pentru localnici. Calitatea argilei din Vadu Crișului și împrejurimi este deosebită. Este singurul centru de olărit din regiune unde materia primă de prelucrare este sub formă de lut alb, din care, datorită lipsei de oxid de fier, după ardere rezultă o ceramică albă, luminoasă. Calitatea superioară a lutului a permis nu numai practicarea olăritului pe scară largă, dar și comercializarea lui atât în țară cât și în străinătate. Lutul din acest centru a fost folosit în secolul al XVIII-lea la manufactura de sticlă din Hășmaș, a fost transportat în Moldova, în Polonia. Numeroase centre de olărit folosesc și azi argila din Vadu Crișului pentru pregătirea angobei, colorant de bază pentru ornamentarea vaselor. Deasemenea este întrebuințat și de ceramiști, ca și de sculptori.

Ani de-a rândul am lucrat la strângerea documentelor în vederea elaborării monografiei olăritului din Vadu Crișului, pe care am reușit să o realizez în anul 2004. Deasemenea am colecționat împreună cu colegii un volum însemnat de vase pentru secția de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor, cât și pentru colecția mea personală. În acest răstimp de peste jumătate de veac am vizitat numeroase ateliere de olărit din localitate.

Primul olar cu care am făcut cunoștință a fost Szilágyi Sándor.

Era în toamna anului 1956. L-am găsit în toiul muncii. Ajudat de soție și de copiii care cărau vasele pregătite pentru ardere în jurul cuptorului de ars vase. Olarul Szilágyi era un om voinic, înalt. A intrat în cuptor. A început să așeze vasele roată, cu mare dibăcie, urmărind pe de o parte să încarce în cuptor cât mai multe vase, pe de altă parte să asigure trecerea căldurii în mod uniform în toate părțile cuptorului. A aranjat în așa fel ca vasele cele mai mari și cele mai grele să ajungă în fundul cuptorului, iar cele de dimensiuni mai mici, mai sus. După ce a ieșit din cuptor, golul lăsat a fost completat din afară stând pe o scăriță. Cuptorul odată umplut a fost acoperit cu cioburi de oale sparte. Pe urmă a început să încălzească cuptorul.

Am fost martoră la operațiunea de ars vase pentru prima oară. Pentru mine tot ce s-a petrecut în fața mea a fost nou, inedit. Olarul a început încălzirea cuptorului concomitent la cele două guri de foc, la început cu un foc mic, retras de la gura cuptorului, prevenind îndepărtarea rapidă a apei din compoziția lutului. Apoi, progresiv, ridică temperatura prin intensificarea focului.

Între timp s-au strâns și vecinii. Soția olarului, nana Floare pregătea porumb pentru a le frige acestora pe hârburile înroșite de deasupra cuptorului. Unii frigeau slănină în jarul scos. Nana Floare, care era din satul Birtin era foarte comunicativă, cum de altfel era și soțul ei.

În cursul cercetărilor mele de teren deseori am vizitat această familie simpatică. Am reușit să conving olarul să așterne pe hârtie cronică olăritului din Vadu Crișului așa cum o cunoștea dânsul.

Szilágyi Sándor, cum singur mărturisește a „moștenit”, meșteșugul de la tatăl lui. Într-adevăr cunoștea din plin meseria tradițională. Dar pe lângă aceasta mai avea o calitate, aceea de a modela orice formă de vas care îi era prezentată, acesta era în stare să o modeleze. Din acest motiv în anii 1930 un artist decorativ, pe nume Lang Stefan, s-a stabilit în localitate și

s-a întovărășit cu olarul Szilagyi. Împreună au realizat numeroase lucrări valoroase de artă decorativă. După plecarea artistului decorativ, Szilagyi s-a întors la roată și a continuat să lucreze în stil tradițional.

După ce ne-am împrietenit mai mult olarul mi-a destăinuit un mare secret al vieții sale, despre care pe vremurile ceaușiste se putea vorbi doar în taină. Atunci, când în anul 1938 s-a întors în țară Regele Carol al II-lea, avionul lui a aterizat chiar pe ogorul lui Szilagyi. Olarul l-a întâmpinat pe regele cu apă rece dintr-un ulcior de ceramică albă. Drept recunoștință, mai târziu, olarul a fost invitat să conducă o tabără de creație la București. Acest eveniment în anii celui de al doilea război mondial a ridicat mult prestigiul lui în rândul colegilor de breslă.

Szilagyi a avut opt copii. Toți au urmat diverse școli. Nici unul măcar nu a continuat arta părintelui. Prin moartea lui s-a închis cercul. S-a stins meșteșugul olăritului în sânul familiei.

x x x

Mehesz Geczi Sandor a făcut parte dintr-o veche familie de olari. Tatăl lui, bunicul, fratele, toți erau olari. Tainele meșteșugului le-a însușit în familie. În convorbirile noastre deseori spunea, cu multă amărăciune, că el este ultimul reprezentant al familiei constatând că și în comună descrește brusc numărul olarilor. Asemănător colegului de breaslă, Hașăș Ioan și el a insistat ca unul din fiii lui să-l urmeze în meserie. Într-o lucrare apărută în anul 1980, în revista Korunk, am încercat să surprind perspectivele dezvoltării olăritului în comună. Având încredere în insistența lor am scris că viitorul meseriei va depinde de atitudinea tinerilor față de meserie. Am greșit și eu și cei doi părinți. Insistența lor a fost zădărnicită. Atunci Mehesz Geczi Sandor a încercat să-l facă să îndrăgească această meserie pe unul dintre nepoții săi. Moartea prematură, însă l-a împiedecat să-și îplinească planul.

Deseori, am trecut pragul porții olarului Mehesz Geczi. În urma convorbirilor noastre am cules multe și valoroase informații privind tehnica de modelare, ardere, modalitățile de transport a vaselor etc. Fata olarului, Ecaterina a sesizat interesul meu pentru studiul olăritului, oferindu-mi un ajutor substanțial.

Mehesz Geczi Sandor a fost mult apreciat nu numai în țară, dar și peste graniță. Kresz Maria, cercetător de seamă în Ungaria, în domeniul olăritului l-a vizitat în repetate rânduri, și-a achiziționat multe din lucrările lui pentru Muzeul de Etnografie din Budapesta. A fost invitat pentru o prezentare experimentală la o tabără de creație în centrul de ceramică înființat la Budapesta în amintirea cercetătoarei. El s-a stins din viață în 1993 la vârsta de 73 de ani.

În anul 2010 la Vadu Crișului, unde în anii 1930 practica meseria peste 90 de olari, acum activau doar doi olari.

Dudaș Floare și Avram Silvia
Femei pricepute în
impistrirea ouălor de paști

Era în primăvara anului 1968, în ajun de Paști. Mă aflu în comuna Rieni într-o acțiune de colectare de ouă împistrite. La casa cu numărul 72 am găsit-o pe Dudaș Floare lucrând. Am privit-o cu mare interes cum lua în mână unul după altul ouăle fierse și încă calde, cum le vopsea și cu mare dibăcie credea fel de fel de compoziții fără a avea un model în față. La cererea mea, a întrerupt munca, ca să-mi dea informațiile cerute. „Condeiu” cu care lucra era executat din tablă, de fapt din capac de sticlă de bere de către soțul ei. Tabla tăiată în formă dreptunghiulară era răsucită în jurul unei andree formând un mic rezervor. La unul din capete, rezervorul era fixat de un bețișor, formând coada condeiului. La celălalt capăt mai îngust era introdus un fir subțire de pai, cu care „se scria”, modelul. Se pregătesc atâtea condeie câte culori urmează a fi aplicate, pe ouăle ținute tot timpul încălzite. Înainte de a începe munca, condeiu era spălat cu oțet. Dudaș Floare la acel moment lucra cu vopsea roșie de anilină, dar după cum spunea existau în prăvălie și coloranți chimici, vopsele speciale pentru ouă. În trecut însă culorile se obțineau din plante. Culoarea roșie se obținea din floare de bujor, sau din coajă de ceapă roșie. Galbenul se prepara din coajă de măr pădureț, iar cafeniul din frunză de nuc. Culoarea verde din secară crudă și din frunză de mesteacăn, iar cea neagră din arin. Toate acestea erau fierse și preparate în prealabil la fel ca și în cazul coloranților pentru vopsirea lânii.

Am urmărit cu atenție etapele împistritii. Dudaș Floare a împărțit suprafața ouălor cu mâna sigură, în opt sectoare sferice. Motivele ornamentale erau amplasate fie pe aceste linii, fie în incinta sectoarelor, dar totdeauna simetric. Motivele ornamentale erau cele arhicunoscute, cele folosite în broderia cămășilor, dar și în ceramică, deci tradiționale. Simbolul solar, al crucii, buline, diverse unelte de muncă agricole, sape, greble hârlețe, toate sunt redată într-un desen puternic stilizat. După ce a terminat de încondeiat în culoarea roșie un anumit număr de ouă, le-a așezat pentru uscat într-un săculeț împletit pe care l-a atârnat de grinda casei. Apoi a trecut la vopsit într-o altă culoare. După spusele creatoarei, aceasta putea încondeia 200 de ouă într-o zi.

Între timp, a intrat în casă un vecin, baciul Voști Petru în vârstă de 78 de ani. Dânsul a încercat să dea o explicație biblică privind crearea tradiției încondeierii ouălor legată de răstignirea lui Isus. Tot de la dânsul am aflat, întărit fiind și de nana Floare că ouăle încondiate pregătite în Vinerea Mare țin până la Paștile anului următor, de aceea a rămas obiceiul să se încondeieze ouăle în ziua de vineri. În ziua următoare se duc pomană în cimitir. Se pun ouă împistrite pe fiecare mormânt. Se aprind lumânări, se împart 20-40 de ouă la copii. În ziua de Paști fetele oferă ouă flăcăilor, nevestele copiilor, rudelor, vecinilor.

Deoarece am vrut să văd neapărat încondeiatul ouălor în stil tradițional mi-am continuat drumul până la numărul 23, unde am dat de Avram Silvia care ornamenta în tehnica baticului, deci prin folosirea cerii de albine. Când mi s-a recomandat casa unde am să găsesc aplicarea tehnicii tradiționale, am crezut că voi găsi o femeie mai în vârstă. Spre marea mea surprindere Avram Silvia avea doar 30 de ani. Am găsit-o în bună dispoziție. Selecta câte 10 bucăți de ouă, căuta ca acestea să nu aibă coajă galbenă, căci atunci cum spunea ea, ies închise la culoare, dar să nu fie nici prea albe, pentru că atunci nu prinde culoarea, în schimb

era bine să fie netede, ca să meargă ușor condeiul. Ouăle le-a încălzit ușor și în aceeași timp pe capacul unei cutii de plev încălzea ceara de albine pe care a amestecat-o cu puțin cărbune. În felul acesta ceara aderă mai bine și totodată se și vede mai accentuat. Cu condeiul împlântat în ceară desena cu mare ușurință și cu o deosebită fantezie. După ce ouăle s-au răcit le a pus în zeamă de coajă de ceapă, pregătită în prealabil, și le-a fiert. Când dorea să obțină mai multe desene colorate acțiunea trebuia repetată cu fiecare culoare folosită. De obicei, se aplicau mai întâi culori deschise, galben, apoi roșu și în cele din urmă negru.

Muzeul Țării Ctișurilor a reușit să colecționeze un număr impresionant de ouă încondeiate nu numai din Bihor sau Țara Crișurilor, dar și din restul țării, în mod deosebit din Moldova, unde se fac cele mai reușite și frumoase ouă împistrite. Baza patrimoniului o formează o colecție din anul 1930 pe care muzeul a achiziționat-o de la V.Voștinariu, fiica fostului director al liceului Oltea Doamna din Oradea.

Lădarii Nistor Gheorghe din Budureasa și Todor Alexandru din Preuteasa

Lăzile de zestre reprezintă cele mai valoroase piese de mobilier din casa țărănească. Sunt nu numai podoaba interiorului, dar și mândria nevestelor în care se păstrează cele mai frumoase piese de port. Forma, structura, mărimea și mai ales ornamentica variază nu numai de la zonă la zonă, dar și în funcție de centrele meșteșugărești specializate în lădărit. După cum centrele de olărit își au stilul lor după care se pot recunoaște piesele și centrele de lădărit au specificul lor.

În Țara Crișurilor, ținut bogat în păduri, sunt numeroase centre de lădărit. Dintre acestea două au exercitat o fascinație deosebită asupra mea. Primul este centrul de la Budureasa din Bihor, iar al doilea este centrul de la Preuteasa, din Sălaj. Tehnica folosită de meșterii din aceste centre este cea a dulgheritului iar materia de bază este lemnul de fag. Laturile lădoaielor cioplite cu securea și cuțitoaia au fost încheiate în uluce, ca și șindriile de pe case, prinse cu cuie de lemn. Pentru a realiza o aerisire mai bună a lăzilor, acestea erau fixate pe picioare mai înalte. Acoperișul lăzilor erau ușor bombat, în formă de sarcofag.

Nistor Gheorghe din Budureasa s-a născut în anul 1897. Când am făcut cunoștință cu dânsul avea peste șaptezeci de ani și mai continua să lucreze la comandă. După cum mi-a relatat la Budureasa lădăritul nu a fost un lucru de sezon – de iarnă. Ei lucrau în tot cursul anului atît la comandă cît mai ales pentru piață.

Nistor Gheorghe evoca stilul de muncă din trecut cu mare plăcere. Mi-a povestit că după obiceiul locului pregăteau materialul lemnos necesar pentru 6-8 lăzi o dată. În aceste cazuri ieșeau la pădure cu toată familia. Prima dată alegea copacul cu coaja albă și netedă, bătrân de un veac, scoțând de sub coajă o mostră, ca să se convingă că lemnul nu va fi noduros. După ce era desfrunzit copacul, urma defalcarea lemnului cu ajutorul securii, icurilor și fierăștrăului în dimensiunile hotărâte în prealabil. Apoi urma afumarea, care dura timp de o zi. Budureasa este singurul centru de lădărit din țară unde se afuma lemnul. Acest

procedeu se aplica cu dublu scop. În primul rând lemnul se usucă mai repede, se conservă mai bine, devine mai rezistent față de „sfredelușul” (carii) lemnului, iar pe de altă parte prin depunerea prafului de cărbune, lemnul primește un colorit plăcut, care se evidențiază mai ales prin ornamentare. Restul muncii se efectuează acasă pe scaunul de mezdrit. Cu cuțitoaia, cu horjul, cu țărălamul. Cu aceste unelte relativ simple, Nistor Gheorghe a realizat variate compoziții ornamentale. Motivele ornamentale geometrice sunt puține la număr: linii paralele, cercuri concentrice, semicercuri - cocârle, X-uri, rozete și în mod deosebit simbolul brădușului. Acestea sunt grupate în registre, alternînd șiruri fără a se repeta, asigurând o mare varietate compozițională. E de la sine înțeles că cea mai bogată ornamentație era amplasată pe partea cea mai expusă vederii, capacul lăzii. Conform spuselor lui Nistor Gheorghe, până la începutul secolului al XX-lea lăzile au fost ornamentate și cu piatră roșie. Eu însă, în urma cercetării mele nu am dat de urma acestui fenomen.

Nistor Gheorghe vorbea cu mare nostalgie de vremurile când vizita piețele săptămânale din Vașcău și Beiuș. Transporta două lăzi întregi și cinci șase lăzi desfăcute. Lădarii porneau la drum în grup de trei-patru meșteri cu căruțele. După 30-40 de kilometri fiecare continua drumul în altă direcție pentru ca să nu-și facă concurență. În peregrinările lor au ajuns până la Diosig, Aleșd, Ineu, Curtici.

x x x

Când l-am întâlnit pe Alexandru Teodor născut în anul 1893 la Preuteasa, datorită vârstei înaintate, dânsul nu mai lucra de trei ani. Vorbea cu multă căldură despre tinerețe. Mi-a povestit, că a învățat meșteșugul de la tatăl său, asemănător fraților săi, Pascu și Gligor, care deasemenea erau lădarii. M-a condus în atelierul său de lucru, unde domnea și acum ordinea. Cunoștea bine situația lădărilor din Budureasa și prezenta starea lor în comparație cu modul de viață al acestora. Față de Budureasa unde trăiau lădarii în număr considerabil, la Preuteasa activau în același timp doar cinci-șase lădarii, care nu lucrau pentru piață, doar la comandă și practicau meseria numai iarna. Se aprovizionau cu materia de bază după căderea frunzelor, când lemnul era transportat acasă, dar nu îl prelucrau decât după o perioadă de uscare îndelungată.

Lăzile de la Preuteasa sunt mai scurte și oarecum mai rotofele față de cele din Budureasa care sunt mai înguste și mai lungi. Lăzile se deosebesc nu numai prin formă și dimensiune, ci și prin colorit și ornamentație. Pentru o mai bună înțelegere a fenomenului meșterul m-a condus în locuință unde păstra mai multe piese de mobilier realizate cu mâinile sale. Cu ochii strălucitori mi-a explicat, că la Preuteasa înainte de a fi ornamentat, lemnul era vopsit în negru, pentru ca decorația să se reliefeze mai puternic. După cum am remarcat, aici se lucra cu un număr mai redus de motive ornamentale. Linii paralele și întretăiate acopereau suprafața lemnului, formând șiruri, asemănător dantelei. Fața proeminentă a lăzii, cu o rozetă la mijloc este dominată totdeauna de o cruce dublă. Clientul, în general, pe lângă lădoi comanda și o masă lucrată și ornamentată în același stil. Acestea aveau o formă cu totul specifică. Erau joase, în formă de pătrat cu înfundătură, care puteau fi bine utilizate deoarece capacul mesei era mobil.

Piese de mobilier văzute la Preuteasa au ajuns să fie piese reprezentative ale expoziției de bază a Secției de Etnografie a Muzeului Țării Crișurilor.

Ghiurița al lui Liza Cojocarul cu mâna de aur

Portul popular femeiesc din împrejurimea orașului Ineu este foarte viu ornamentat cu broderii bogate, variate, înbogațite cu mărgel colorate și cu țânțele. Fastuozitatea costumului format din multe și abundent ornamentate piese este ridicată, mai ales prin cojocul brodat cu lănică (bârcă) multicoloră dotat cu oglinjoare (cototori) și bumbi.

Cercetând terenul, multe cojoace de acest fel ornamentate cu „ochiul” sau „pana păunului” au trecut prin mâinile mele. Înteressându-mă de creatorul acestor piese de veșmânt deseori am primit același răspuns: Ghiurița al lui Liza. Nu a fost greu să-i găsesc adresa. În strada Gheorghe Doja la numărul 116 l-am găsit pe cojocarul Gheorghe Zöldhegyi în persoană.

Cojocarul când l-am cunoscut avea 62 de ani, dar arăta mult mai tânăr. Nu știu dacă mai este în viață – ori cum ar trebui să fie un om în vârstă. Era un om vioi foarte comunicativ. Nu a primit vizita mea cu importunitate, era obișnuit să fie deseori căutat. Nu lucra decât la comandă. Tinerele, nevestele aduceau pieile de oaie sau de miel, își expuneau dorințele și dânsul căuta să le satisfacă toate doleanțele. După cum spunea, de fapt a învățat mult de la cliente, îmbogățind mereu repertoriul motivelor ornamentale, fără a trece peste stilul unitar al cojocului inean.

Cojocarul Zöldhegyi a fost un informator minunat. M-a condus în atelierul lui, unde a expus toate uneletele de lucru și mi-a prezentat toate tainele meșteșugului. Ba mai mult, mi-a vorbit și despre credințele și obiceiurile legate de portul acestei piese de veșmânt.

După cum mi-a relatat și tatăl și strămoșii lui au fost cojocari. Tatăl lui era originar din Abrud – vechi centru de cojocărit. Mai târziu au lucrat împreună la Ineu. În anii 1970 când l-am vizitat, cojocul inean mult ornamentat a fost înlocuit, ca și în părțile Beiușului, cu pieptarul de culoare maro, lung până la șold foarte modest ornamentat.

Cojocarul Ghiurița al lui Liza, care a lucrat cu multă dragoste cojoacele de altădată mi-a relatat că dânsul nu obișnuia să folosească tipare, șabloane cum făceau mulți cojocari. Nu-i plăcea uniformitatea. Cu un bețișor înmuiat în albăstreală desena direct pe piele modelul care urma să îl brodeze. În desenele sale păstra structura unitară a decorului, central era plasat motivul pomul vieții care în loc de flori avea într-o formă sau alta ochiul sau pana păunului. Ornamentația era concentrată pe cinci spații: cele două aripi din față, spatel și cele două spații de sub brațe. Efecte frumoase obținea prin aplicații de piele colorată, zimțate, tăiate cu „cipcăzae” ornate cu bumbi și oglinjoare. Mi-a explicat că pentru a împiedica ruginirea acestora, la prelucrarea pieii nu s-a folosit nici sare, nici acid sulfuric numai piatră acră și tărăță de lemn.

Cojocarul Zöldhegyi a fost un om modest, calm. Vorbea cu nostalgie despre

vremurile frumoase din trecut, când după logodnă venea mirele și comanda pentru mireasă un cojoc de sărbătoare, iar fata la rândul ei comanda pentru mire zobonul ornamentat cu șinore și bumbi strălucitori.

Nevestele de vârstă mai înaintată își schimbau cojocul potrivit timpului, cu ornamentație mai modestă. În multe cazuri, însă, păstrau cojocul tineresc pe fundul lăzii de zestre. Mai spunea, cu multă tristețe, că cele mai valoroase creații ale lui au intrat în pământ, deoarece exista obiceiul ca nevestele să fie înmormântate în cojoacele lor cele mai frumoase.

Meșteri impletitori de papură, rogoz, răchită din Sălacea

Valea Erului este o zonă deosebit de atractivă. În urmă cu patru decenii, înainte de îndighuirea Erului și de asanare a regiunii, mai ales în timpul apelor mari, când debitul Erului era sporit cu cel al Crasnei, se produceau inundații de mari proporții. Toată zona era năpădită de o bogată vegetație de baltă, trestiișuri, păpurișuri și rogozuri. Această situație a imprimat regiunii un mod de viață aparte, o arhitectură specifică și folosirea unor ustensile casnice (pentru pescuit, albinărit etc.) confecționate prin utilizarea plantelor de baltă. Vizitând în zona înainte de anul 1966, m-a surprins prezența sistemului de construcție cu acareturi având pereți împlețiți și acoperiți cu stuf, iar în interioare mobilier și coșuri de diferite dimensiuni, ustensile casnice confecționate din impletituri de nuiele, papură, răchită etc.

M-a atras această zonă. Am vizitat-o deseori. Am cercetat aproape toate așezările ținutului, am căutat să immortalizez aceste locuri și fenomene prin sute de fotografii, am elaborat numeroase studii despre arhitectură, pivnițe de vin, impletituri, toate în ideea nemărturisită de a concepe monografia Văii Erului.

Situată în vestul țării, Valea Erului se întinde pe o lungime de cca. 50 de km orientată de la nord-est spre sud-vest, având o lățime care variază între 8-10 km. Spre sud, ajunge la canalele Barcăului în care se varsa Erul puțin după ce părăsea teritoriul țării.

Între așezările din Valea Erului cea mai puternică influență asupra mea a exercitat-o comuna Sălacea. Erul izvorește în Sălaj, intră în județul Bihor la Sălacea, veche colonizare germană, care deja în timpul invaziei tătare se bucura de privilegiile regale. În 1520 a fost centru vamal și important loc de aprovizionare în drumul sării.

Cu ajutorul colegilor de la secția de Științe Naturale de la muzeu am aflat calitățile plantelor de baltă din zonă.

Stuful sau trestia (*Phragmites communis*) a fost folosit la acoperișul caselor și construcțiilor anexe, la legarea lesei folosită la pescuitul prin barare, pescuit specific apelor stătătoare. Din stuf presat s-au realizat pereții despărțitori pentru construcții, stucatura la tavane. Șoproanele pentru uscat tutunul au fost deasemenea acoperite cu stuf, întrucât acoperișul de țiglă se încălzește prea tare și după cum spun localnicii „arde tutunul”, sub ele. Din aceleași considerente s-au făcut și coșnițe de albine din stuf.

Papura (*Typha*), a fost întrebuințată la împletirea diverselor coșuri, la executarea pieselor de mobilier, scaune, paturi, priciuri etc. Dogarii o folosesc la presarea doagelor. Din

papură se țes coviltirele de la căruțe. În cooperativa agricolă au presat din aceasta scânduri.

Rogozul (Carex), întâlnit alături de stuf, se întrebuița la confecționarea șezutului scaunelor, dar se folosea și la legatul papucilor. O variantă a rogozului este utilizat la legatul viței de vie.

Cea mai largă întrebuițare au nuiiele de răchită și salcie (Salix). Din ele se fac coșuri împletite pentru uz gospodăresc, coșuri de căruță, vârșe pentru prins pește, dar sunt folosite și la împletirea gardurilor etc.

Practica împletirii plantelor de baltă este cunoscută de toți localnicii. Totuși am găsit și oameni specializați în unul sau chiar în mai multe domenii. Între ei drept cel mai priceput l-am considerat pe Somogyi János. Pe dânsul l-am rugat să mă conducă și la alți meșteri specializați. Somogyi când l-am cunoscut avea 62 de ani, dar datorită muncii grele și a feței arse de soare arăta mult mai în vârstă. Era îmbrăcat în costum tradițional țărănesc, cu pantaloni negrii, largi prinși în cizme, legat în față cu un șorț de lucru albastru. Când l-am rugat să-mi permită să-i fac o poză și-a pus pe cap o pălărie neagră cu bord îngust. A scos în față gardului diverse tipuri de coșuri împletite din răchită. Totuși, domeniul în care era cel mai bine profilat era împletirea coșurilor de căruță. Spunea cu mândrie că nu obișnuia să vândă pe piețe. El era căutat acasă din toate satele învecinate și lucra numai la comandă. Înainte de cel de al doilea război mondial primea două banițe (mierțe) de porumb pentru un coș. Când l-am întrebat unde și când a învățat meseria, mi-a răspuns simplu: o cunosc de când mă știu – adăugînd că și tatăl lui stăpânea meșteșugul. Mi-a prezentat și uneltele de lucru folosite. Erau puține la număr și foarte simple, executate de el personal. Până și dintele spart al furcii de fier îl folosea cu mare îndemânare. M-a introdus în tainele diverselor tehnici de împletire, de la cel simplu propriu-zis, care stă la baza artei țesutului, la împletirea inelată aplicată la confecționarea coșurilor, la legarea sticlei, damigenei etc. Mi-a atras atenția la diferențele care se nasc prin folosirea rogozului, a papurii, la diversitatea nuiielelor, la modalitățile de flexibilizare a acestora.

Somogyi împreună cu vecinul lui, Lörincz József, specializat în domeniul împletiturii în papură, au evocat amintirea lui Csikos Pista, care era maestru în țesutul coviltirului de căruță. Acesta era țesut pe un război simplu de tip orizontal numit „estovata”. În acest scop papura era despicată și selecționată. Din firele mai subțiri, mai mătăsoase se urzea țesătura, iar pentru băteală se foloseau fibrele de calitate a doua. Prin alternarea rogozului de culoare verde cu cel alb se obținea un joc cromatic extrem de interesant.

Kurila József era specializat în realizarea frânghiilor, iar Zöldi Erzsike în împletirea papucilor. Fiecare relatau cu multă plăcere și mândrie specificul muncii sale.

Pînă la urmă Somogyi János m-a condus în casa lui Fazekas Károly profilat în realizarea mobilierului. Dânsul pregătea atît partea lemnoasă a scaunelor, paturilor cît și părțile împletite din rogoz sau papură. Ulterior, pe Fazekas Károly l-am vizitat în repetate rânduri. M-a impresionat puternic nu numai stilul lui de muncă, dar însăși casa în care locuia. Era o casă veche de 120 de ani cu cameniță cu vatră deschisă și cu horn liber. După cum mi-a relatat în timpul copilăriei dânsului în fiecare a treia casă locuia câte un meșter tîmplar. Tatăl

lui încă lucra pentru piață, dânsul numai la comandă. Pe vremuri produsele lor au ajuns pînă la Carei, Marghita Tășnad, Nyiregyháza.

În decursul vremurilor s-a ivit o oarecare specializare a localităților din Valea Erului. Rogojinile s-au făcut mai mult la Cheșereu, papucii la Curtuiușeni, coșurile de căruță la Galoșpetreu, scaunele la Sălacea. La Tarcea și Adoni s-a prelucrat stuful pentru stucatură. La Otomani s-au făcut niște coșuri mari pentru ambalaj industrial.

Cu drenarea Erului progresiv s-a redus și pe urmă chiar a dispărut vegetația de baltă. O dată cu schimbarea înfățișării locului a scăzut și interesul față de ustensilele lucrate pe plan local.

..

Laza Florian a Donii Om priceput la toate

Cutreierând prin anul 1968 comuna Budureasa, cu colega Maria Bocșe, ni s-a recomandat să-l vizităm pe Laza Florian a Donii, dacă vrem să cunoaștem pe cel mai iscusit om din localitate. L-am căutat acasă și așteptările noastre nu ne-au înșelat.

La data respectivă Laza Florian deja avea 76 de ani și după cum am aflat s-a și stins din viață peste doi ani.

Laza Florian era mult respectat de concetățenii săi, fiind considerat ca unul care iubește frumosul și se pricepe la toate. Și într-adevăr, la țară nu am cunoscut vreodată un om cu simț artistic mai iscusit, mai inventiv, care nu numai că și-a imaginat ce ar dori să facă, dar care, fără pregetare și cu mare insistență a și reușit să își realizeze plăsmuirile sale.

Una dintre invențiile sale a fost un ceas de perete pus în mișcare prin intermediul greutateilor. În afară de câteva elemente mai fine, aparatul în întregime era executat din lemn. Laza Florian i-a dat drumul și ceasul a pornit, arătând timpul parcurs. Nu a fost un perpetuum mobile, cum ar fi dorit autorul aparatului, dar consider că și așa era o realizare considerabilă.

Născut la Budureasa, Laza Florian era un om simplu, modest. Supranumele a Donii era porecla câștigată de la consăteni. Nu a frecventat vreo școală. După spusele lui, singur, de la sine putere a învățat să scrie și să citească la vârsta de 14 ani. Îndemânatic fiind, de tânăr și-a însușit diverse meșteșuguri. S-a ocupat de tâmplărie, dulgherie, fierărie, lăcătușărie și a devenit un meșter destoinic, iscusit. În timpul cătăniei și, mai târziu, al primului război mondial, a traversat jumătate din Europa. A ajuns la Viena, Zagreb, în Italia la Padua și Genua. A umblat prin Rusia, cât și în Albania schipetarilor. Orizontul lui s-a lărgit și paralel cu acesta a crescut și dorința de a cunoaște, de a îndeplini sarcini, probleme din ce în ce mai grele.

După război s-a stabilit definitiv la Budureasa, unde și-a întemeiat o familie. Pe cei șase copii ai săi i-a crescut cu onestitate și cinste. De atunci în colo nu a mai părăsit satul natal decât cu ocazia îndeplinirii unor slujbe, obligații, comenzi. A contribuit la zidirea a 17 clădiri de locuințe, nouă școli, patru biserici, 27 de joagăre în localitățile Ferice, Poienii de Jos și de Sus, Sudrigiu, Cresuia etc.

Ustensilele, uneltele folosite în cursul muncii în majoritatea cazurilor le-a făurit

singur. În atelierul acestuia, pe pereți, erau etalate în dulapuri frumos aranjate o sumedenie de scule: dălți, clește, sfredele, fereștraie pregătite cu mâna lui proprie. Singur și-a proiectat și a realizat strungul din atelierul lui, cât și unele aparate, ustensile și scule nelipsite din gospodăria sa: teasc de ulei, teasc de struguri, pluguri, foarfeci pentru tunsul oilor și câte cele.

Alături de „sărsămi”, se înșirau pe pereți realizările artistice ale maestrului. Deoarece Laza Florian a Donii nu era numai un bun meșteșugar, dar totodată era și un excelent artist popular. Pe pereți am zărit o mare varietate de furci de tors ornamentate cu multă măiestrie artistică. Am văzut furci scurte, care se introduceau la brâu, folosite la paza animalelor, furci lungi cu tălpi, crestate la vârf, furci înnodate cu baierul, cu care se lega caierul. Alături erau un număr considerabil de băte ciobănești, căuce de tot felul, toate încrestate cu migală.

Privind în jur m-a surprins o bicicletă în mărime naturală realizată exclusiv din lemn, doar lanțul era făcut – tot de dînsul – din dimie, folosită pentru sumane. După spusele lui a fost o apariție senzațională când s-a ivit cu bicicleta la Beiuș.

Bicicleta respectivă împreună cu alte ustensile și creații de ale lui Laza Florian a Donii se află azi în depozitele Muzeului Țării Crișurilor.

Nicolae Popa, sculptor naiv constructor de măști populare

Cu Nicolae Popa am făcut cunoștință prin corespondență. Cu ocazia unei călătorii din anul 1974 în America am vizitat-o pe nepoata mea Anita Preizler, din Los Angeles. Mare mi-a fost surprinderea mea când în locuința ei am găsit o colecție de peste o sută de măști populare adunate din toate colțurile lumii. Au fost înșirate pe pereți măști făurite din lemn, din metal, alamă, bronz, din impletitură de paie, papură, din piele, din sticlă, scoică de diferite dimensiuni. Am găsit acolo măști din Peru, Argentina, Mexic, India, Vietnam, Taiwan, Japonia, Kenia etc. Acolo am sesizat că din aceasta colecție minunată și bogată lipsesc măștile românești mult deosebite de cele aflate pe pereți. Am luat hotărârea să-i completez hiatusul.

Întoarsă acasă m-am deplasat la Sighetul Marmăției ca să i-au legătura cu constructorii de măști de acolo. Momentul însă nu s-a dovedit potrivit. M-am întors fără rezultat.

Atunci m-am decis să mă adresez în scris sculptorului naiv, constructorului de măști populare Nicolae Popa din satul Târpești, comuna Petricani, județul Neamț. Răspunsul pozitiv a sosit fără întârziere și peste două săptămâni primeam însuși coletul cu măștile cerute, împreună cu un catalog cuprinzând fotografiile lucrărilor artistului popular.

M-au impresionat măștile primite. Cunoșteam bine măștile din Maramureș, am organizat și o expoziție cu ele la Oradea. Măștile lui Nicolae Popa m-au cucerit prin prospețimea, prin simplitatea și prin spontaneitatea lor. De altfel, l-am cunoscut mai bine pe creatorul de măști, în urma unei expoziții personale organizate la Muzeul Satului și de artă populară din București. Atunci am fost sensibilizată de diversitatea și varietatea tipologică a măștilor. Nicolae Popa pregătea deopotrivă măști antropomorfe și zoomorfe. Caracterele

întâlnite în viața satului, omul destoinic, înțelept, mândru, șiret, blând, arogant etc. au fost redade cu umor, simplitate și multă sinceritate.

Nicolae Popa lucrează cu unelte foarte simple, cu cuțitul, cleștele, ciocanul, acul, foarfeca, dalta etc. Cum singur mărturisește, un prieten francez i-a adus o trusă de sculptură modernă, pe care însă nu a folosit niciodată. I-a dat-o unui plastician de la București. În schimb prezintă multă inventivitate în alegerea materiei de bază. Nicolae Popa la crearea măștilor folosește o tehnică mixtă. Întrebuințează blănuri, țesături, pene, coarne de animal, câlți, mărgel, fasole uscată etc.

Alături de creator de măști populare – mai ales de cele legate de obiceiurile de iarnă, de Anul Nou – Nicolae Popa s-a afirmat și ca un excelent sculptor naiv, lucrând mai ales în lemn și piatră. În acest domeniu se impune prin monumentalitate, prin volume puternice, dar calde, căutînd să suprimă detaliile neesențiale. Prin redarea unor trăsături umane cu multă interiorizare reușește să pună în valoare înfățișări inedite.

Cred că nu greșesc atunci când caut o oarecare înrudire între arta creatoare a lui Nicolae Popa și Ion Creangă din Humulești – amândoi născuți la poalele Cetății Neamțului. Lucrările lui Nicolae Popa radiază de o prospețime copilărească alături de o înțelepciune filosofică.

Nicolae Popa a depășit cu mult sfera sa locală. El s-a făcut cunoscut încă în a doua parte a anilor 1960 când a obținut premiul special al UAP la expoziția republicană din 1967, apoi meritul cultural clasa I. A participat la numeroase expoziții personale și colective din țară și străinătate obținînd premii și distincții remarcabile. Lucrările lui se găsesc în numeroase muzee din țară, dar au ajuns și în muzeele de artă populară din Belgia, SUA, Japonia, precum și în colecțiile de măști populare ale colecționarilor din întreaga lume.

Întâlnirea cu creatorii populari

Încerc fără rezultat să îmi reamintesc cine a inițiat primul târg al creatorilor populari. Poate a fost o expoziție centrală. Nu mai știu.

Era la sfârșitul anului 1964. Ne desfășuram activitatea în vechiul sediu al muzeului. Grădina din jurul muzeului nu permitea așa ceva.

După frământări îndelungate am venit cu propunerea să organizăm târgul sub pasajul acoperit cu sticlă al Palatului Vulturul Negru, care se deschide pe trei străzi. Cu toții eram mulțumiți, consideram că un loc mai potrivit nu se putea găsi.

Era la sfârșitul lunii decembrie, în ajun de Crăciun, în oraș deja domina o atmosferă sărbătorească. În număr cel mai mare au sosit olarii. A venit olarul Faur Teodor de la Bârsa, Bursașiu Ilie de la Săliște de Vașcău, unii din Criștioru de Jos. De la Vadu Crișului au fost prezenți mai mulți olari între ei și Szilágyi Sándor. Cu cei de la Vadu Crișului am avut probleme serioase. Era perioada când unii olari din acest centru au început să aplice pe vase vopsele de ulei colorate care aveau trecere la cumpărători, dar care erau străine de tehnica ceramicii. Noi, organizatorii am oprit comercializarea acestora și ei, înțelegînd intenția noastră, s-au

supus, au retras vasele în cauză.

Alături de olari s-au prezentat la târg împletitori din nuiiele și papură de la Sălacea, Borș și Salonta cu fel de fel de coșuri, scaune împletite, femei frumos îmbrăcate în costume populare, care ofereau spre vânzare țesături de casă bogat brodate, precum și diverse piese de port. Cea mai mare trecere o aveau vânzătoarele de turtă dulce din Beiuș, cu turtă în formă de inimă cu oglinjoare, cu soldatul călare, cu dulciuri multicolore înșirate pe panglică.

Târgul, prin noutatea lui, a avut mare succes. Din fericire, o bună parte din mărfurile oferite au trecut repede. Însă pe neașteptate a pornit un vânt rece, urmat de o ploaie torențială. Acoperișul de sticlă al pasajului i-a ferit de ploaie pe creatorii populari, dar nu și de furtună. Vântul care travresa și trăgea din trei străzi a pus repede capăt târgului

Acest eveniment ne-a pus pe gânduri. În anii următori am organizat întâlnirea cu creatorii populari și târgul într-un loc mai bine protejat, în sala Palatului Sindicatelor, unde însă, arăta mai mult ca o expoziție, decât ca un târg.

Fig 1. Olarul Bursașiu Ilie din Săliște de Vașcău, Bihor, 1973

Fig 2. Cuptorul de oale a lui Bursașiu Ilie din Săliște de Vașcău, Bihor, 1969

Fig 3. Bursașiu Ilie la consfătuirea cu olarii din Crișana, Muzeul Țării Crișurilor, 1967

Fig 4. Olarul Faur Teodor din Bârsa, Arad, 1967

Fig 5. Faur Teodor în port popular, Bârsa, Arad, 1969

Fig 6. Olarul Faur Teodor cu soția, Bârșă, Arad, 1967

Fig 7. Țesătoarea Toma Marina din Pietroasa, Bihor, cu etnografa Tereza Mozes

Fig 8. Țesătoare din Gurani, Bihor, 1973

Fig 9. Pregătirea lesei pentru pescuit de către Cservid Pall din Galoșpetreu, fază de lucru

Fig 10. Pregatirea lesei pentru pescuit de catre Cserved Pall din Galoșpetreu, fază de lucru

Fig 11. Fixarea lesei pentru pescuit de catre Cserved Pal, Galoșpetreu, Bihor

Fig 12. Lesă de pescuit în apele Văii Erului

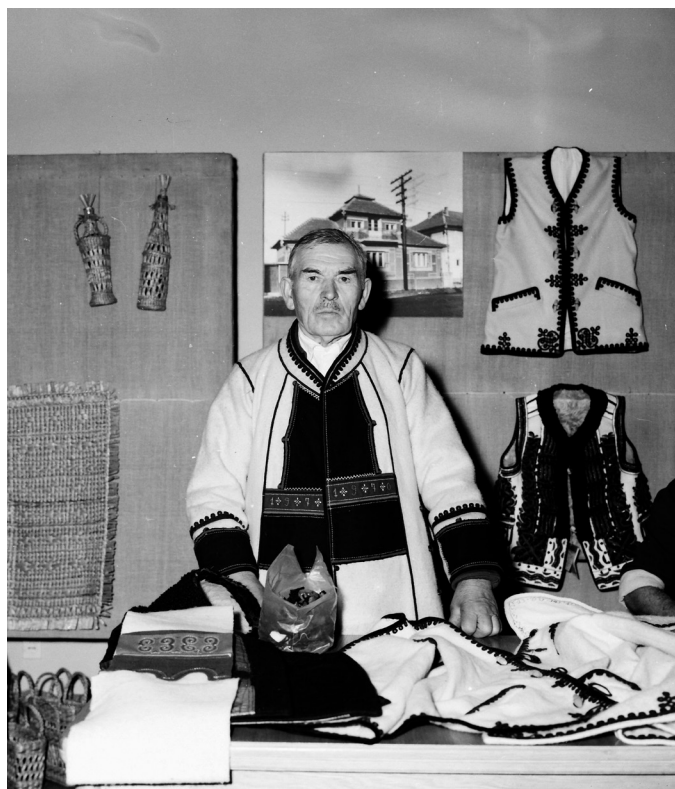

Fig 13. Sumănarul Nica Tănase
din Sârbești, Muzeul Țării
Crișurilor, 1973

Fig 14. Sumănarul Nica Tănase din Sârbești, Muzeul Țării Crișurilor, 1973

Fig 15. Sumănarul Nica Tănase din Sârbești cu prim-secretarul de partid Petre Blajovici, Muzeul Țării Crișurilor, 1973

Fig 16. Olarul Méhész Géczi Sándor cu familia, Vadu Crișului, Bihor

Fig 17. Olarul Mészáros Gécz Sándor cu familia, Vadu Crișului, Bihor

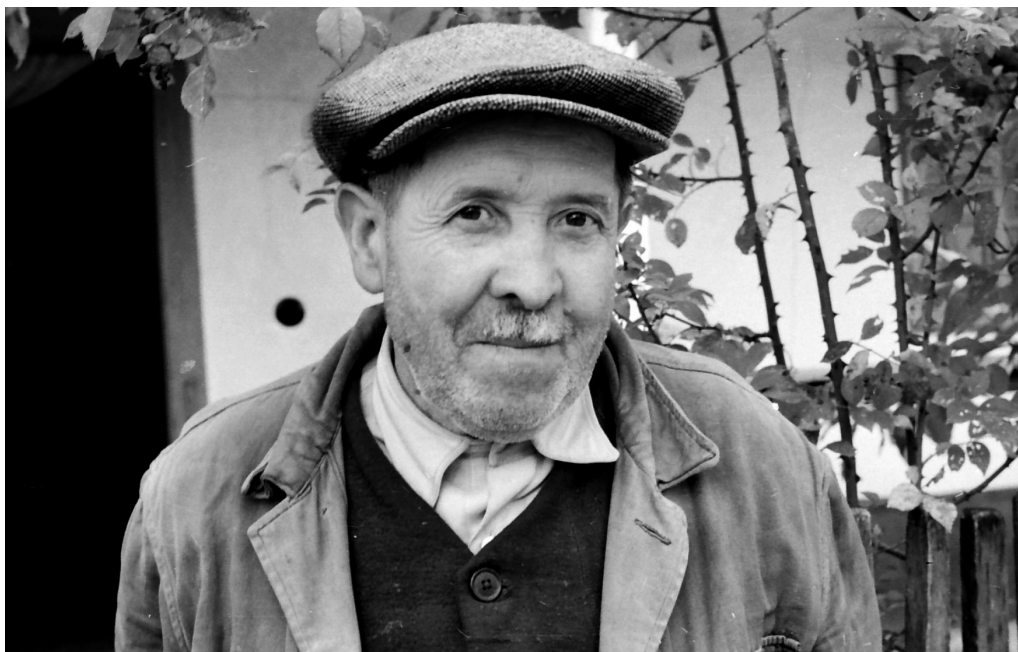

Fig 18. Cojocarul Gheorghe Zöldhegyi (Ghiurița al lui Liza) din Ineu, Arad, 1971

Fig 19. Cojocarul Gheorghe Zöldhegyi (Ghiurița al lui Liza) din Ineu, Arad, 1971

Fig 20. Somogyi János, impletitor de nuiile din Sălacea, Bihor

Fig 21. Fazekas Károly, mester de mobilier împletit din Sălacea, Bihor

Fig 22. Fete împletind papură la cooperativa de profil din Sălacea, Bihor

Fig 23. Păstor împletind pe câmp

Fig 24. Tăierea stufului la Sălacea, Bihor

Fig 25. Casă acoperită cu stuf la Sălacea, Bihor

Fig 26. Meșterul Laza Florian din Budureasa, Bihor, 1965

Fig 27. Meșterul Laza Florian cu bicicleta din lemn construită de el, Budureasa, Bihor, 1965